

Inhoud

Hars aan je handen 7

FENOLOGIE EN TIMING

- Voorjaarsfenologie 19
... en de vrouwen dan? 25
Tussen de eremomela's 35
Mismatch 47
Mastgestuurde kruisbekken 58
Een zwerm kepen in het beukenbos 69

TOEVAL (OF NIET)

- Meester Stel en de draaihalzen van Noord-Ginkel 81
Over de tong en het tongelen van de draaihals 87
Regen regen allerwegen 94
Sappelen in de winter 99
Bosuilen op de grond 107
Cognitief vermogen van de klapekster 113
Vreemde eieren 120

CRESCENDO

- Raven in plaats van duinpiepers 135
Bosbeheerder van 17 gram 142
Het gezegende muizenjaar 2014 148
Ganzengalore 155
Langpoten in grasland 160
Trojka hier, trojka daar 166
Mr. en Mrs. Wolf in het verkeer 172

DE BLUES

- F.J. Kuiper en de houtsnip 181
Ontheemde fazanten 188
Heimwee naar ransuil 193
Duivensport in mineur 198

De duif en de bruit 205

Vogelgriep 210

Requiem 216

GELEEDPOTIG

Muggenbrand 231

Van hemelhoog juichend naar diep bedroefd 246

Opmars van de processierupsen 253

De vieze smaak van *Oenopia* 261

Geplette mestkevers 268

Volop Vanessa 273

Vanessa in Afrika 280

OVER BOOMTOPPEN EN BOOMTOPPERS

Jongens waren we 293

Uitzicht 296

Een beroemde boomhut 304

De Fijnspar 307

De baron in de bomen 308

Leven in de boomtop 310

Fatale klim 314

Per ardua ad astra 319

Geraadpleegde literatuur 327

Personenregister 358

Zakenregister 361

Hars aan je handen

Life on earth remains so little known that you can be a scientific explorer without leaving home.

Wilson 2013: 184

Een verrekijker, een opschrijfboekje, wat geduld en een paar weken verlof in het voorjaar, meer had Julian Huxley – nazaat van Darwins pleitbezorger T.H. Huxley en broer van Aldous¹ – niet nodig voor zijn fameuze gedragsstudie over baltsende futen. Tegelijk pleitte hij voor het terzijde leggen van de camera. Eerst goed kijken, was zijn devies. In een tijd dat vogels vooral werden bestudeerd in een museum, aan de hand van geschoten exemplaren, was gedragsonderzoek naar vogels in het wild bepaald ongebruikelijk. Het veldonderzoek voor zijn studie viel in 1912, de Grote Oorlog stond op het punt van beginnen, in een paar jaar tijd zouden miljoenen mannen en jongens worden weggevaagd in de modder van Frankrijk en Vlaanderen.

Inmiddels zijn we ruim een eeuw verder. Europa heeft drie omvangrijke oorlogen achter de rug – maar welvaart alom, de levensverwachting is hoger dan ooit tevoren, vrije tijd is epidemisch, technische speeltjes bepalen straatbeeld en veldwerk, opschrijfboekjes worden steeds zeldzamer. En dat geduld? Daar is weinig meer van te merken. Langzame wetenschap is een anomalie geworden, om van ouderwetse natuurhistorie maar te zwijgen. Niet helemaal natuurlijk, er gebeuren wel degelijk nog trage, basale dingen in de biologie, ik ken zat mensen die – à la Huxley – vroeg opstaan, lange dagen in het veld maken en het weer trotseren, alleen maar om te snappen wat er gaande is. En dat tien-

¹ Een uitzonderlijke familie, producenten van stapels boeken en andere geschriften. Zelfs een aangetrouwde Huxley, Elspeth, geboren Grant, was een formidabel schrijver, zowel in oeuvre-omvang (43 boeken) als in de diversiteit van het geschrevene, waaronder veel uit de tijd dat de Britten nog de illusie hadden dat Afrika pas bestond vanaf het moment dat zij het hadden ‘ontdekt’.

tallen jaren achtereen. Spannende verhalen levert het op, vaak met een open einde. We weten veel, maar nooit genoeg.

Een echo van Huxleys advies sippelt door in onderstaande korte verhalen. Door omstandigheden buiten mij om – als jongetje geboren in het rijke Westen, profiterend van het harde werken van de generaties vóór mij en zonder zelf een oorlog te hebben meegemaakt – heb ik de paar weken vrije tijd die Huxley zich in 1912 kon veroorloven weten op te krikken naar ruim 2200 weken. Noem het een verworvenheid van de late twintigste eeuw. Niet eerder kon je, geboren zonder zilveren lepel in de mond, zo riant een heel leven wijden aan het observeren van vogels. Dat was tot voor kort voorbehouden aan geestelijken, grootgrondbezitters, bankiers en magnaten. En ook die moesten het vaak combineren met werken voor de kost. Slechts weinigen konden alles opzijzetten ten dienste van onderzoek.² Met wat geluk – en discipline natuurlijk, want het komt niet aanwaaïen – kun je nu dag en nacht, 365 dagen per jaar, tot aan je dood, bezig zijn met vogels. Mieren kan ook, of paddenstoelen, wespen niet te vergeten, de laatste stelling van Fermat, wat je maar wilt...

Wat een gespreid maatschappelijk bedje! Onze vaders en voorvaders moesten het met heel wat minder doen. Alhoewel, het is maar hoe je het bekijkt. Ze hadden dan wel geen geavanceerde gadgets of internet, nauwelijks determinatiesleutels, geen veldgidsen, slechts één met kolen verwarmde kamer in huis en alleen een fiets als vervoermiddel, maar als Jac. P. Thijsse zijn leerlingen van de Gemeentelijke Kweekschool mee naar buiten wilde nemen, líépen ze naar de Koenenkade, Zeeburg of het Nieuwe Diep, plekken waar een natuurliefhebber volop aan zijn trekken kon komen. Sowieso zwierven bevattelijke kinderen van kleins af aan de ruimte in, ver weg van huis, zonder dat er een ouder naar omkeek. Als je maar op tijd thuis was voor het eten. Het natte of gescheurde kloffie – in sloot getuimeld of uit boom gevallen – werd voor lief genomen, meegebrachte planten, dieren en braakballen werden gedoogd. Diezelfde kinderen, in volwassen uitvoering, ontdekten dat de stad zelf óók wemelde van het leven. Stadse strapatsen bleken net zo avontuurlijk te zijn als tochten naar ‘ongerepte’ gebieden buiten de stad, de verhalen van Remco Daalder, Martin Melchers, Rob Chrispijn en Fred Nordheim over de

² Henry Dresser (1838-1915), bijvoorbeeld, verzamelaar *extraordinaire* van vogelbalgen en eieren, combineerde tot op hoge leeftijd een drukke baan in de hout- en ijzerhandel met een ornithologische productie van jewelste (McGhie 2017).

levende have van Amsterdam en wijde omgeving laten daarover geen twijfel bestaan.

Zulke kinderen en oudere kinderen bestaan al eeuwen, gedreven door nieuwsgierigheid en met hars aan de handen. Of, zoals Frances Hamerstrom – aan de andere kant van de Grote Plas – haar passie voor ‘wild en vrij’ verwoordde: ‘It was birds and mammals, reptiles and insects that filled my dreams and eternally whetted my curiosity.’ Niet weinigen hebben die gedrevenheid op papier gezet.

De bezetenheid voor natuur is iets wat er bij velen al vroeg in zit. Bladerend door de zee van natuurboeken is dat het eerste wat opvalt, boven op een reverentie voor alles wat leeft. De vogelaar kan nooit vaak genoeg een fitis horen zingen, elke strofe gaat bij wijze van spreken gepaard met een suite van indrukken die bij elkaar een betekenisvolle leefomgeving creëren, stante pede, zonder er zelfs maar bij na te denken. Du moment dat hij wakker wordt, staan de zintuigen op scherp. Zelfs slapend is dat het geval. Donald Culross Peattie typeerde een naturalist dan ook als iemand die in diepe slaap een vogel kan horen roepen en zichzelf bewust wakker maakt om te luisteren. Zo is het precies. Het spreekt voor zich dat elke andere bezetenheid kan worden ingevuld voor ‘vogelaar’.

In dit boek zal ik me echter grotendeels beperken tot Natuur, per slot van rekening mijn zelfgekozen metier. Daarbij uiteraard ruim baan voor het illustere gezelschap dat ik tot mijn kompanen reken, zowel dode als levende, tezamen goed voor een odyssee langs ontelbare vergezichten, het ene nog onvergetelijker dan het andere. Onderstaand lijstje met natuurhistorische grootheden – in de vorm van amateurs met publicaties op hun naam, gerangschikt op geboortejaar – mag dan gekleurd zijn door een lichte voorkeur voor vogels, maar bryologen, aurelianen, conchologen, mycologen, myrmecologen, dendrologen, paleontologen en een stoet aan andere -logen kunnen voor hun vakgebied moeiteloos lijsten van mensen oplepelen met eenzelfde staat van dienst.³

De wijdvertakte natuurstudie staat bol van de eigenzinnige types, bij elkaar goed voor enorme bibliotheken en musea afgeladen met de

³ De professionele vogelonderzoekers – voor zover actief na Darwin – werden door Birkhead et al. (2014) in het zonnetje gezet. Hun overzicht overlapt deels mijn lijstje (Howard, Nice, Selous, Skutch, Wolda), wat maar aangeeft dat we niet eenkennig zijn: een goede onderzoeker is een goede onderzoeker, ongeacht professionele status.

Foto 1. Wat zou je zijn zonder gevulde boekenkast? Natuurhistorici en wetenschappers schrijven zich al eeuwenlang een slag in de rondte, een vijvertje waarin het goed dreggen is.

buit van verzamelaars, een bron van kennis waarin je kunt verdrinken. Neem de aurelianen, de prikkebenen van weleer, in hun eigen tijd beschouwd als excentriekelingen, die onvoorstelbare aantallen vlinders ving en opprikten (Salmon 2000). Veel is verloren gegaan, maar miljoenen vlinders zijn nog te vinden in de collecties van natuurmusea. Het heeft onder meer een spectaculaire demonstratie van real time evolutie opgeleverd in de vorm van ontstaan en verdwijnen van melanisme bij de berkenspanner *Biston betularia* (onder invloed van industriële vervuiling eind 19de en begin 20ste eeuw, en daaropvolgend de aanpak van luchtvervuiling in de tweede helft van de 20ste eeuw), een proces dat parallel vorm kreeg in Engeland en de Verenigde Staten (Grant 2021). Wie nog twijfelt aan natuurlijke selectie als een van de mechanismen achter evolutie, die leze de geschiedenis van de berkenspanner.

Verzamelen is de afgelopen eeuwen geleidelijk ingewisseld voor observeren op nog veel grotere schaal, en niet minder fanatiek of monomaan. Welbestede levens, in veel gevallen afwijkend vormgegeven. Wat

aan mijn inspiratiebronnen speciaal inspireert: ze waren zonder uitzondering behept met een onderzoekende geest, vragen stellen was hun manier van leven, ‘nieuwsgierigheid’ hun middelste naam. En vervolgens? Vastbijten en niet meer loslaten.

- Jean-Henri Fabre (1823-1915), insectenliefhebber par excellence; nauwgezette observaties en experimenten naar *l’instinct et les mœurs* van geleedpotigen; eindeloos geduld en ingenieuze uitvindingen (bijvoorbeeld om het graafwerk van driehoornmestkevers en graafwespen zichtbaar te maken); begenadigd schrijver, niet vies van het afsluiten van een hoofdstuk met een moralistische les.⁴
- Edmund Selous (1857-1934), eigenzinnige en solitaire vogelwaarnemer die uitsluitend afging op eigen waarnemingen in het veld; idiosyncratische schrijfstijl, en dan druk ik me zwak uit (een van zijn boeken was getiteld *Thought-transference (or what?) in birds*); geroemd om zijn originele observaties maar behalve door tijdgenoten weinig gelezen en op waarde geschat vanwege zijn – zoals Tim Birkhead dat Brits onderkoeld benoemde – bloemrijke manier van schrijven.
- Gerrit Wolda (1869-1949), nestkastpionier; op de bres voor draaihalzen; uniek voor zijn tijd omdat hij harde cijfers publiceerde die hergebruik mogelijk maakten, in een tijd dat natuurromantici (zie Wigman hieronder) zwolgen in purperen en bloedrode zonsondergangen; veel van zijn ‘biologische principes’ werden ook toen al door vrijwel niemand onderschreven (Nice 1934), maar dat doet niets af aan de waarde van de onderliggende gegevens.⁵

4 Het vierde hoofdstuk van de tiende entomologische serie eindigt met een pluim op de hoed voor de driehoornmestkevers, waarvan man en vrouw gezamenlijk – in tegenstelling tot veel andere insecten waarvan de mannen hun ouderlijke plichten verzaken – het broed verzorgen (met een duidelijke taakverdeling), wat aan Fabre een moraal in de trant van de catechismus (of Leo Vroman) ontlokte:

‘Tes enfants tu élèveras

Du mieux possible et vaillamment.’

5 Wolda (1946) deed er nog een schepje bovenop in zijn *Nieuwe Biologische Principes*, dat voornamelijk over voortplanting bij mensen gaat (met een sterk lamarckiaanse invloed en instemmende verwijzing naar de curieuze retardatietheorie van L. Bolk). Zijn voornemen om het ornithologische werk in een boek samen te vatten is niet van de grond gekomen (zie ook de informatie in het archief van de Werk-

- Henry Eliot Howard (1873-1940), waarnemer van vogelgedrag in het wild ('s ochtends vroeg, voorafgaand aan zijn werk); schrijver van een handvol schitterend uitgegeven boeken, het soort boeken waarvoor de gefortuneerde schrijver nog speciaal kunstenaars (Lodge, Grönvold) inhuurde voor het plaatwerk, dat op zijn beurt was afgedekt met een doorschijnend vel; in een tijd dat de meeste ornithologen nog met hun neus in gebalgde vogels, dode dus, zaten; samen met Bernard Altum, Edmund Selous en Charles Moffat uitvinder van het begrip 'territorium' bij vogels.⁶
- Margaret Morse Nice (1883-1974), getalenteerd onderzoeker die al in de jaren dertig van de twintigste eeuw – naast haar gezin met vijf kinderen waarvan Constance haar moeder meehielp met het onderzoek – een gekleurde populatie zanggorzen onder haar hoede had en daar een dubbelbandige monografie over schreef die tot de dag van vandaag borrelt en bruist; vogels omgezet in individuen – Una en Uno, 4M en Xantippe – een reuzenstap voorwaarts in de biologie.
- A.B. Wigman (1891-1972), de bard van de Veluwe, natuurromanticus pur sang; barokke taal vol germanismen, gallicismen, klanknabootsingen en neologismen; zijn boeken en columns hadden voor mij als beginnend Veluwelopertje een grote aantrekkingskracht, niet het minst omdat hij rondliep in mij bekende terreinen (van zijn huisje Schuilevink aan het Lage Veld op Planken Wambuis vond ik alleen enkele dakpannen en het restant van een waterpomp terug).
- Gerd Heinrich (1896-1984), sluipwespdeskundige oude stempel (soortbeschrijvingen op basis van morfologie in plaats van DNA)

groep Ornithologisch Erfgoed).

⁶ In 1868 beschreef Bernard Altum (negende druk, 1910: 113-117) al territoriaal gedrag van vogels in het hoofdstuk 'Kampf der Männchen', compleet met ideeën over de ruimtelijke spreiding van paren en de invloed van voedselaanbod op ruimtegebruik. In de voorafgaande secties behandelde hij uitgebreid de functie van zang, onder meer als middel om een *Brutrevier* af te bakenen. Pas veel later zou dat 'territorium' gaan heten. Dat zijn observaties niet doordrongen tot de Angelsaksische wereld van de twintigste eeuw was niet vreemd: in het Duits gepubliceerd, en ook nog in gotisch schrift. Ook de poging van Ernst Mayr (1934) om Altums tekst voor een Engelstalig publiek toegankelijk te maken mislukte (zie Birkhead et al. 2014, die uitgebreid ingaan op Selous, Howard en Moffat, maar niet Altum).

en verzamelaar met avontuurlijk leven; vader van Bernd, ook geen misse bioloog, die hun beider leven kritisch én liefdevol te boek heeft gesteld; zijn verzameling sluipwespen met typemateriaal begroef hij in 1943 – de Russen kwamen eraan – op zijn landgoed Borowke in West-Polen, en het is die verzameling die in de jaren zestig op Heinrichs aanwijzingen intact werd opgegraven en zich nu in de collectie van de Poolse Academie van Wetenschappen in Warschau bevindt.

- Alexander Skutch (1904-2004), levensbeschouwelijk naturalist en onafhankelijk denker zoals ze zelden worden gemaakt; ingebed in de jungle van Costa Rica, waar – tot zijn ontsteltenis⁷ – predatoren de dienst uitmaakten; hij rekende zichzelf tot de ‘world losers and world forsakers’ die zich toelegden op nastreving van prachtige waarheden sec.
- François Haverschmidt (1906-1987), hardcore nestenzoeker en verzamelaar van vogels; aanhanger van de victoriaanse opvatting ‘what’s hit is history, what’s missed mystery’; productief schrijver (359 publicaties, variërend van broedbiologische notities tot standaardwerken); verrukkelijke mix van ervaringen uit de eerste hand en literatuurkennis; polyglot.
- Frances Hamerstrom (1907-1998), geboren onorthodox; verruilde een – door haar ouders – beoogde carrière als gracieuze ‘Lady Bountiful’ voor dat van vrijgevochten roofvogelaar en veldonderzoeker; student van Aldo Leopold – fameus ecoloog met vooruitstrevende ideeën – in een tijd dat de biologie nog door mannen werd gedomineerd; overtreffende trap in levende lijve; rolmodel voor ‘*gabboons*’.
- Desmond Nethersole-Thompson (1908-1989), eierverzamelaar en nestenzoeker extraordinaire, die zijn leven rücksichtslos inrichtte ten dienste van onderzoek (met een zijsprong naar de linkse politiek); rebels van nature; veldbioloog pur sang, schrijver van bevlo-

7 Skutch (1985: 171-181) realiseerde zich dat predatie erbij hoorde, maar wist er toch niet goed raad mee. Vooral niet omdat de predatoren het op zijn geliefde vogels hadden gemunt. In een ‘schitterende’ wereld als de tropen leek de ‘wreedheid’ van predatie misplaatst. Hij loste het raadsel op door compassie te hebben, volgens hem het enige antwoord waarmee de ‘grofheid’ van de natuur was te overstijgen. (Die compassie weerhield hem er niet van op grote schaal slangen te doden die vogel-nesten belaagden.)

- gen monografieën van ‘ongebruikelijke’ soorten.
- Miriam Rothschild (1908-2005), enthousiaste grande dame op wellingtons; speelse geest; begenadigd schrijver; parasietenexpert met poëtische inslag; voorvechter van wilde tuinen met ruimte voor insecten (à la Fabre, maar toleranter).
 - Leslie Brown (1917-1980), roofvogelaar met uitgesproken meningen en eigen regels wiens ervaringen met Afrikaanse roofvogels levendige boeken opleverden, stampvol waarnemingen uit de eerste hand en vraagtekens bij wat nog onbekend was (sla een willekeurige pagina op, en je loopt tegen een potentieel onderwerp van onderzoek aan); harde werker die geen sukkels verdroeg.
 - Herman Leys (1932-2020), multitalent; vegetatiekundige met hart voor vogels; pionier die landelijke vogeltellingen (fuut, Turkse tortel, zwaluwen) combineerde met reproductiemetingen en gedrags- en ringonderzoek, dat alles tot in detail opgeschreven in klare taal; een ijkpunt voor latere onderzoekers, zoals blijkt uit de majestueuze monografie over de fuut van Jan Johan Vlug.

Het valt me nu pas op dat het bijna allemaal oude knarren en knarinnen zijn geworden. Rob Chrispijn (2018: 20) vond hetzelfde bij paddestoelenliefhebbers, Peter Marren (2018: 25) bij veldbotanici, Miriam Rothschild (voorwoord in Salmon 2000: 16) bij aurelianen. Ook die bereikten vaker dan gemiddeld een eerbiedwaardige leeftijd en bleven tegelijkertijd soepel van geest en lijf. En dan te bedenken dat ze hun waarnemingen meestal tussen de bedrijven door deden, soms onder moeilijke omstandigheden. Hoe moeilijk die konden zijn, levensbedreigend zelfs, blijkt wel uit de portretten die Eugeniusz Nowak (2005) schilderde van Europese biologen en vogelaars die de afgelopen eeuw onder repressieve regimes leefden. Vergelijk dat eens met onze gewatteerde en voorgekookte leventjes.

De vertellingen in deze gestructureerde grabbelton zijn grotendeels geënt op veldwerk in mijn spreekwoordelijke achtertuin. Het zal snel opvallen dat veldwerk in deze context is opgevat als iets wat op eigen ervaringen berust en – als het even kan – in cijfers is uitgedrukt. Dat kunnen anekdotes zijn of eenvoudige tellingen, maar dan bij voorkeur systematisch en/of over tijdvakken van vele jaren (wat, ook indien gebaseerd op een mensenleven, nog steeds korte tijdreeksen zijn), maar evenzogoed schuchtere pogingen iets dieper op de zaken in te gaan. Aangezien mijn kennis van biologie en ecologie beperkt is, heb ik vrije-

Foto 2. Meester Stel controleert een nestkast op de Noord-Ginkel bij Ede, zomer 1961 (fotograaf Riet de Fluiter). Hij was in 1965-1966 mijn meester in de vijfde klas van de lagere school. Als zovelen combineerde hij een baan en gezin met vogelonderzoek in de vrije uurtjes.

lijk gesnoept van de kennis opgestapeld in mijn boekerij en in digitale wetenschappelijke bibliotheken. Onze voorlopers hebben zich godzijdank het schompes geschreven. Wat ben ik blij dat we zijn afgestapt van mondelinge overlevering als manier om kennis over te dragen. Zonder een wetenschappelijk fundament zijn veldwaarnemingen al te vaak een potentiële bron van verwarring, misverstand en kletspraat. Brandganzen zouden nog steeds ontstaan uit wormen in rottende scheepswrakken in noordelijke zeeën, de aarde een plat vlak zijn en de maan van kaas, aderlating dé panacee voor kwaaltjes, zou de mens de kroon op de schepping zijn, evolutie lineair en traag verlopen. In dat opzicht is de wetenschap, ondanks gebreken en aannames, een onmisbare bron die niet genoeg kan worden geraadpleegd. Perspectief en toetsing, het zijn de ingrediënten die veldwaarnemingen sjeu geven en die bescheidenheid prediken.

Bijna de helft van onderhavige verhalen is eerder gepubliceerd, vooral in tijdschriften die maar door een piepklein segment van de natuurminnende gemeenschap worden gelezen (en daarbuiten helemaal niet): jachttopzichers, een paar vogelaars en natuurliefhebbers, dan heb je het